

Posudek oponenta disertační práce Mgr. Jaromíra Mazáka

“ Občanská společnost jako aktér politického procesu”

předkládané v roce 2019 na Katedře sociologie FF UK

I. Stručná charakteristika práce

Práce se věnuje analýze advokačního (politického) aktivismu s akcentem na jeho jednu formu, tj. na transakční aktivismus. Na pozadí vybraných teorií sociálních hnutí se zabývá především úspěšností občanských iniciativ a jejich organizací, které se snaží ovlivňovat politické rozhodování. Autor ve své práci pojednává pět tezí, které charakterizují stav a vývoj politického aktivismu, které našel v relevantní literatuře: teze o: 1. slabosti občanské společnosti a dědictví komunismu (data o členství), 2. negativním vlivu zahraničního financování (o kooptaci), 3. nepřátelském nastavení domácí politiky, 4. transakčním aktivismu, 5. profesionalizaci politického aktivismu ve SVE. V empirické části se pak autor soustřeďuje na zodpovězení tří výzkumných otázek, které obsahově souvisí především se dvěma posledními tezemi.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Na práci si cením její diskusní charakter a snahu hledat odpovědi na otázky, které souvisí s relevantními tezemi vysvětlujícími charakter a vývoj advokačního aktivismu v ČR i ve střední Evropě. Diskusní charakter práce dodává textu dynamiku a napětí a vtahuje mysl čtenáře do dění v této části občanské společnosti. Výše uvedených pět tezí zároveň nastoluje zajímavou i aktuálně naléhavou obsahovou agendu, která se prolíná téměř celým textem práce a plní tak roli svorníku, který pomáhá držet jednotlivé kapitoly obsahově pohromadě. Je to důležité, protože práce nebyla psána jako jeden celek, ale je složena z velké části s už hotových a publikovaných textů (v nichž se některé pasáže opakují). Hlavní nedostatky práce vidím v tom, že autor svoji diskusi jednotlivých tezí někdy argumentačně nedotahuje do důsledků a opomíjí uvádět argumenty názorové strany, kterou nepovažuje za aktuálně atraktivní, případně uvádí jen její starší příspěvky do diskuse. Paradoxní je, že jeho vlastní analýza empirických dat přináší zjištění, která jdou proti jím více exponované názorové straně, ale přitom tato zjištění do argumentace v názorové polemice nezapojuje. Někdy autor zapomíná na imperativ akademické skepse. Názory respondentů, které prezentuje důsledně nekonfrontuje s názory jejich kritiků. U čtenáře tím vytváří dojem jednoznačné situace ale zároveň se vystavuje podezření z nekritického přejímání názorů svých respondentů (viz případ iniciativy Rekonstrukce státu). Průběžná diskuse tezí, která měla jednotlivé kapitoly stmelovat, má vážné argumentační nedostatky, které podstatně znevěrohodňují vyznění práce jako celku. Práci poškozují i to, že trpí množstvím neoprávněných zevšeobecnění. Především v empirické rovině se věnuje (až na diskuzi teze o slabosti občanské společnosti) analýze advokačního aktivismu v ČR, ale své závěry vztahuje na celý občanský sektor či celou občanskou společnost (viz i samotný název práce). Je také evidentní, že na tak obecně definovaný záběr práce, zvolený teoretický rámec sociálních hnutí nestačí.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

První kapitola práce poskytuje čtenáři relativně standardní teoretický vhled do problematiky zkoumání sociálních hnutí. Mohl bych jí ale vytknout určitou neaktuálnost. Autor opominul zmínit teorii kolektivní identity a také s ní související současný „emocionální obrát“ ve zkoumání dynamiky sociálních hnutí, který favorizuje analýzu tzv. „politických emocí“ před racionálním vysvětlováním mobilizace hnutí (kterou poskytují autorem zmiňované teorie mobilizace zdrojů a struktury politických příležitostí), což souvisí se současným nástupem populistických a nacionalistických hnutí v celém demokratickém světě, na jejichž vysvětlování autorem uváděné teorie nestačí. Samozřejmě autor se empiricky těmito hnutími nezabývá, ale v teoretickém přehledu by zmínka o koncepčním zázemí pro uchopení tohoto aktuálního proudu neměla chybět. Asi by také neškodilo, kdyby se autor vůči nim konceptuálně vymezil, protože populistická a nacionalistická hnutí mají také organizační jádro advokačního charakteru.

Na práci bych kromě polemického charakteru chtěl především ocenit poznávací přínos empiricky zaměřených kapitol 3. 4. a 5., které využívají různou metodiku k získání závažných zjištění o advokačním aktivismu v ČR. Třetí kapitola se zabývá analýzou spolupráce advokačních organizací a jejím vlivem na úspěšnost těchto organizací. Autorův vklad vidím ve vypracování konceptu: „Associative transactional ties + Interlocking transactional ties.“, který mu umožnil lépe pochopit vliv horizontálních vztahů mezi advokačními organizacemi na jejich začleňování do procesů rozhodování ve veřejné politice. Čtvrtá kapitola velmi vhodně využívá koncept Jasperových dilemat strategického výběru. Zkoumání zapojení veřejnosti (ambasadorů) jako změny strategického modu rozhodování umožnilo autorovi lépe pochopit interní a externí konsekvence tohoto kroku aktivistů z Rekonstrukce státu (RS). Pátá kapitola, která se soustředila na analýzu profesionalizace, snižuje neposouvá koncepční rámec zkoumání tohoto procesu v oblasti advokačních aktivit a soustřeďuje se na standardní témata financování, personální politiky a komunikační strategie. Trochu máte očekávání čtenářů tím, že tato témata, resp. dimenze profesionalizace označuje za úroveň profesionalizace, což vyvolává dojem, že chce zkoumat intenzitu profesionalizace. Na druhé straně kapitola přináší zajímavou diskusi významu deradikalizace a nebezpečí kooptace v advokační organizaci, kteréžto jevy přímo souvisí s diskusí pěti základních tezí a mají dopad na argumentaci pro jejich podporu či zpochybňování.

Autor rámuje vznik konceptu „transakčního aktivismu“ jako nástup druhé názorové vlny v literatuře zabývající se otázkou slabosti občanské společnosti v postkomunistických zemích ve střední Evropě. Autor nejdříve transakční aktivismus staví do role „kompenzátora“ slabosti individuálního aktivismu v postkomunistických zemích (slabost individuální participace je kompenzována silou profesionální participace neziskových organizací, organizační aktivismus kompenzuje ten individuální). V tomto směru cituje jeho autory (Petrova, Tarrow) a nijak se kriticky k jejich kompenzační tezi nevymezuje. I když to autor přímo neříká, tím, že jejich názor považuje za novější a vůbec ho nekritizuje, vyvolává dojem, že se s ním ztotožňuje. První názorová vlna, která model elitního profesionalizovaného aktivismu neziskových organizací kritizuje pro jeho neschopnost mobilizovat veřejnost, vypadá jako zastaralá, tedy horší než ta druhá: „Zatímco první vlna vychází z dat sebraných převážně v 90. letech minulého století, druhá vlna už reflektuje i vývoj novější.“ (30) Autor nepolemizuje s kompenzační tezí i když argumenty se mu k tomu přímo nabízejí. Je obecně přijímáno, že individuální aktivismus občanů postkomunistických zemích je slabší než ten v západních zemích. Nikdo ale zatím spolehlivě nedokázal porovnat sílu transakčního aktivismu v zemích západní a střední Evropy. Možná je transakční aktivismus ve střední Evropě ještě slabší než individuální (participační). Nikdo ale přesně neví, jak to opravdu je, a proto lze tezi o kompenzační roli transakčního aktivismu lehce zpochybnit. Autor však tuto možnost zcela pomíjí. Nopak perspektivu první názorové vlny,

kteřá vidí legitimitu neziskových organizací v podpoře veřejnosti lehce „pejorativně“ označuje za „normativní“.

Autor také nijak nekritizuje „víru“ autorů konceptu transakčního aktivismu v jeho reálnou efektivitu při ovlivňování politiky, což je samozřejmě podmínkou toho, aby mohl plnit kompenzační roli a zvyšovat sílu advokačního aktivismu. Absence kritiky k druhé názorové vlně a demonstřovaná zastaralost či normativnost první názorové vlny vzbuzuje dojem, že autor se přiklání k druhé názorové vlně. Tomu nakonec nasvědčuje i to, že výsledky jeho vlastní analýzy empirických dat, která přináší zjištění odporující druhé názorové vlně do diskuse nezapouje (viz např. závěr o změně transakční na participační strategii v zájmu úspěšnosti iniciativy Rekonstrukce státu, nízký vliv kooperace advokačních organizací na jejich úspěšnost, nebo deradikalizaci Auto*matu po jejího profesionalizaci, či oslabení pozice NGOs vis-à-vis politicians). Autor se explicitně kriticky nevyjádřil ani k jedné vlně názorů ale tím jakoby druhou vlnu hájil, protože jeho vlastní empirická zjištění tezi o kompenzační síle a efektivitě transakčního aktivismu zpochybňují. Spoléhá na to, že si čtenář sám domyslí, že změna strategie z transakční na participační byla učiněna proto, že čistě transakční strategie se ukázala jako neefektivní, stejně jako transakční kooperace a transakční aktivismus vedla k deradikalizaci advokační organizace či oslabení legitimacy neziskových organizací (viz např. konstatování: „Malý zájem veřejnosti neposkytuje sociálním hnutím potřebnou legitimitu a ty se tak snadno stávají terčem obvinění, že jsou „pátou kolonou“ zahraničních zájmů.“ (51) Je zřejmé, že právě elitní, transakční aktivismus vedl v ČR k tomu, že velká část obyvatelstva vnímá slovo „aktivista“ jako nadávku, ale autor tento defekt transakčního aktivismu explicitně nevyužívá ke kritice druhé názorové vlny.

Nedostatek autorova kritického pohledu v diskusi o vybraných tezích k vývoji advokačního aktivismu, vnímám jako zásadní slabinu diskuse, která má plnit roli tmelu jednotlivých částí práce. Uvádění stanovisek různých autorů bez jejich kritického posouzení mi nepřipadá přiměřené úrovni disertační práce.

Domnívám se, že autorovo strukturování názorů na slabost občanského sektoru a efektivitu profesionalizovaného (transakčního) aktivismu do dvou po sobě jdoucích vln není v souladu s realitou. Tendence ke zvyšování distance od veřejnosti a „ohýbání poslání“ malých, profesionalizovaných organizací je kritizována průběžně (viz. např. kritiku NGO-izmu - Jacobsson and Saxonberg „Beyond NGO-ization.“ 2013, u nás kritiku sociální distance NGOs - Navrátil, Pospíšil „Dreams of Civil Society ...“ 2012, podobně také Frič „Občanský sektor v ohrožení?“ 2016).

K diskusi o slabosti advokačního aktivismu mám ještě jednu poznámku týkající se autorova konstatování o zanedbatelném poklesu členství v neziskových organizacích: „pokles organizačního členství není ve skutečnosti nijak dramatický a pro postkomunistické země ho s výjimkou členství v odborech vůbec nepozorujeme.“ (19) Údaje, o které autor své konstatování opírá, jsou souhrnnými údaji za celý postkomunistický region. Údaje za ČR chybí, i když jsou autorovi k dispozici. Z jiných zdrojů než použil autor je známo, že členství v neziskových organizacích v ČR významně klesá. Čekal bych, že autor bude tento rozpor nějak komentovat.

A ještě poznámka k autorově stížnosti na nedostatek výzkumů v oblasti transakční kapacity občanských organizací. Podle autora: „Transakční kapacita má dvě úrovně: schopnost tzv. horizontální spolupráce s jinými organizacemi a schopnost navazovat tzv. vertikální vazby s držiteli moci. Výzkum ale zatím nevěnoval téměř žádnou pozornost tomu, jakou povahu tyto vazby mají, resp. jak probíhá zaprvé spolupráce napříč neziskovým sektorem a zadruhé mezi neziskovými organizacemi a držiteli moci.“ (30) Autorova stížnost není zcela opodstatněná, protože už delší čas probíhají výzkumy zaměřené na partnerství mezi

neziskovými organizacemi a institucemi veřejné správy u nás i v zahraničí, které pokrývají vertikální vztahy a taktéž jsou prováděny i výzkumy zaměřené na horizontální sdružování neziskových organizací např. do oborových střešových organizací (Pospíšilová). Autorova stížnost nasvědčuje tomu, že nemá dostatečný přehled o zkoumání předmětu své práce.

Jak už jsem uvedl, ve čtvrté kapitole se autor zabývá případem protikorupční iniciativy „Rekonstrukce státu“. Několikrát se zmiňuje o její „bezprecedentní úspěšnosti“. Její úspěch však nedává do souvislosti s řešením sociálního problému korupce na nějž se tato iniciativa zaměřuje. Navíc samotný obsah pojmu „úspěch advokačního aktivismu“ ani nijak explicitně nedefinuje. Z textu je ale vyplývá, že za tento úspěch považuje ovlivnění legislativní agendy (viz: „*the initiative called Reconstruction of the State was extremely successful in setting the agenda for the Parliamentary election campaign in 2013 and persuading politicians to publicly pledge their support for nine anti-corruption law proposals.*“ (72). Tento koncept úspěchu převzal od představitelů RS, která si vytkla za cíl prosazení devíti protikorupčních zákonů (pět z nich bylo skutečně parlamentem ČR přijato). O tom, jestli má legislativní úsilí RS reálný dopad i na řešení sociálního problému korupce autor nepochybuje. Jen konstatuje, že si není vědom „*any evidence that such laws are ineffective.*“ (75) Evidenci o případech úspěšnosti těchto zákonů v protikorupční praxi, o níž by svoji jistotu mohl opřít, však neuvádí. V rozhovorech se svými respondenty se na tuto otázku pravděpodobně neptal, protože i samotní aktivisté RS průběžně od r. 2013 efektivitu přijímaných protikorupčních zákonů zpochybňovali a veřejně vyslovovali své obavy, jestli budou přijaté zákony účinné natolik, aby korupci zabránily (Viz např. veřejné vystoupení ředitele TI Davida Ondráčky, v němž uvedl, že zákon o anonymních akcích je sice krok správným směrem, ale nebude mít v protikorupčním boji očekávaný význam. Právnička Hana Marvanová se zase nechala slyšet, že ten zákon nepřinese z hlediska transparentnosti žádný účinek. Podobně Jiří Skuhrovec zjistil, že „Anonymní akcie žijí dál“ a tedy zákon o nich je neúčinný.). Další komentáři protikorupčního dění se vyjadřují ve smyslu „vykostování“ či „vykuchávání“ protikorupčních zákonů v parlamentu. Ani jeden z přijatých protikorupčních zákonů nebyl přijat v původní verzi, všechny byly, jak se na svém protikorupčním webu (www.protikorupcnibarometr.cz) vyjádřila prof. Dvořáková, různě „opracovány“ v neprospěch transparentnosti a ona sama odhaduje účinnost protikorupčních zákonů v r 2018 na necelých 41%. Nakonec flagrantní ukázkou selhání protikorupčního zákona o střetu zájmů představuje případ českého premiéra Andreje Babiše.

Protikorupční zákony byly dle autora namířeny především na chování politiků a ne běžných občanů. To znamená, že v případě efektivnosti přijatých protikorupčních norem, by legitimita politiků v očích občanů měla časem narůstat a skepse vůči bezúhonnosti jejich chování klesat. Dle údajů CVVM (viz tabulku níže) v době přijímání protikorupčních zákonů skepse občanů vůči chování politiků skutečně klesala, ale v r. 2017 opět výrazně narostla a dostala se nad úroveň skepse v r. 2008, kdy českou politickou scénu neustále otrásovaly korupční skandály na nejvyšší úrovni. Tato informace je minimálně varovným signálem, že o účinnosti protikorupčních norem a transparentnosti české politiky lze i nadále úspěšně pochybovat.

Tab. CVVM: Mínění o vlivu institucí a skupin obyvatel na rozhodování politiků – časové srovnání (průměrné hodnocení*)

	2006	07	08	09	10	11	12	13	15	16	2017
Úplatky a korupce	2,56	2,50	2,39	2,35	2,32	2,29	2,14	2,23	2,43	2,46	2,36

*Pozn.: Čím nižší číslo, tím větší vliv na rozhodování politiků je veřejností přisuzován.

K ostražitosti vůči přehnanému optimismu ohledně efektivnosti přijímaných protikorupčních zákonů nabádá i odborná literatura. Např. známá expertka na protikorupční problematiku Alina

Mungiu-Pipidi (2010) konstatuje, že neexistuje žádná souvislost mezi množstvím přijímaných protikorupčních zákonů a efektivní kontrolou korupce. A přední expert World Bank na korupci Daniel Kaufmann (2006) dokonce konstatuje, že proti korupci nelze bojovat protikorupčními opatřeními.

Je s podivem, že autor, který uvádí, že si dělal monitoring protikorupční odborné literatury a médií a k případu RS, nic z výše uvedeného nezaznamenal. Považuji to za příklad nezájmu o předmět zkoumání, resp. příklad nedostatečné úrovně prováděného monitoringu. Autor se příliš nezajímal ani o koncepční stránku výběru devíti protikorupčních norem. Ztotožnil se s pragmatickým přístupem RS, který výběr podřídil pravidlům komunikace s veřejností a ne charakteru korupce, proti které jsou namířeny. Tento krok autor vůbec kriticky nekomentuje! V Česku podle většiny zdrojů korupce dosáhla systémovou úroveň, ale autor z tohoto hlediska výběr souboru devíti norem prosazovaných RS nehodnotil. Jak tedy může být přesvědčen o jejich efektivnosti? Zkrátka vypadá to tak, že prostě uvěřil tomu, co o své úspěšnosti říkají představitelé RS.

Celkově se autor ve své případové studii o RS soustředil hlavně na prezentaci jejího pozitivního obrazu jako úspěšné advokační iniciativy neziskových organizací. Kritickým názorům na její působení se věnuje jen okrajově. Zcela opomíjí hodnocení rozhodování aktivistů RS z hlediska řešení samotného problému korupce. Nevšimá si význam Andreje Babiše jako klíčového spojence iniciativy RS v politickém systému (k čemuž ho nabádá jeden z imperativů jím akceptované teorie struktury politických příležitostí, viz také absenci analytického využití tohoto imperativu v samotné subkapitole 4.3.2. věnované analýze politických příležitostí). Bez povšimnutí nechává i fakt, že ředitel TI jako jedné z hlavních organizací RS souhlasil s kandidaturou na post ministra vnitra za Babišovo hnutí ANO, což také významně vypovídá o charakteru politických příležitostí pro RS. Stranou ponechává i to, že právě tomuto populistickému politikovi RS dopomohla stát se největší celebritou protikorupčního boje v ČR, která ale po převzetí premiérského křesla už nepovažuje boj proti korupci za vládní prioritu a právě TI s ním aktuálně svádí urputný boj o výklad zákona o střetu zájmů. Tím, že ho negativní dopady působení RS nezajímají, autor nerespektuje pravidlo vědecké skepse, které je nezbytné pro seriózní vědeckou analýzu. Jeho přístup je jednostranný. Obsahuje nekritické přejímání názorů respondentů z RS. Nezkoumá RS jako zájmovou skupinu, jejíž reprezentanti mají v jejím mediálním obrazu investované své osobní zájmy. Dá se říct, že jeho práce přispívá k romantizaci obrazu RS.

Práce také trpí množstvím neoprávněných zevšeobecnění. Hrozby neoprávněného zevšeobecnění si je autor vědom a na str. 14. a 15. připouští, že jeho práce se týká pouze relativně malého výseku občanského sektoru, tj. advokačních organizací, nicméně text práce obsahuje velké množství zevšeobecnění, která se týkají celého sektoru, nebo i celé občanské společnosti. Všechna tato zevšeobecnění jsou neoprávněná! Platí nanejvýš pro „nové advokační organizace“. Typickým příkladem nerespektování omezeného dosahu autorových zjištění je autorova diskuse teze o „negativním vlivu zahraničního financování“, kterou autor zasazuje do rámce závislosti na zahraničních donorech. Z případů analýzy financování advokačních organizací, autor vyvozuje závěry pro celou občanskou společnost: „*Silná role zahraničního financování a celkového patronátu ze strany západních institucionálních aktérů byla totiž v regionu SVE takřka univerzální a představovala z hlediska vývoje občanské společnosti dominantní faktor transformační éry.*“ (23) Přitom závislost neziskových organizací na zahraničním financování ve skutečnosti v polovině devadesátých let do jisté míry platila jen pro relativně úzký okruh nových advokačních a servisních organizací, které na zahraniční pomoc díky své profesionalitě mohly „dosáhnout“ (např. na přelomu devadesátých

let tvořily zahraniční zdroje pouhých 8% objemu prostředků v celkovém rozpočtu českého občanského sektoru). Mám i výhradu proti autorovu dalšímu konstatování na str. 23: „*Lze tedy říct, že vysoká míra závislosti občanské společnosti a jejího rozvoje na zahraničních donorech v 90. letech časově souvisela s relativně uzavřenými politickými příležitostmi na domácí scéně.*“ Politické příležitosti pro participaci advokačních organizací na rozhodování v první polovině 90-tých let byly naopak mimořádně velmi otevřené, což souviselo s nástupem reprezentantů disentu a environmentálních hnutí do politiky a s převládající nekonsolidovaností politické třídy jako zájmové skupiny.

Z hlediska omezení obsahového záběru má práce i nevhodně zvolený název, který se vztahuje na celou občanskou společnost v politickém procesu. Navíc, samotný „politický proces“ není v práci vůbec analyzován a práce mu věnuje jen velmi okrajovou pozornost. To znamená, že název práce neodpovídá jejímu obsahu a měl by být redukován na oblast advokačního aktivismu a jeho roli v postkomunistické společnosti.

Nakonec se musím zmínit i o závěrečné metodologické kapitole, která má dle autora plnit integrační funkci. Je tomu ale spíše naopak, zařazení „*metodologického exkurzu*“ před samotný závěr textu působí z hlediska plynulosti textu velmi rušivě. V kapitole autor podává jen přehledný popis konkrétní metody (Process Tracing) a nijak nenavazuje na stmelující témata jinak průběžně diskutovaných tezí. Metodologická kapitola představuje rušivou bariéru mezi empirickými kapitolami, které teze diskutují a závěrem práce, který teze diskutuje také. Představuje jen zbytečnou proluku, kterou chce mít čtenář co nejdříve za sebou. Z hlediska plynulosti textu vadí i několikanásobné opakování některých pasáží textu, což je způsobeno původní samostatností jednotlivých kapitol jako článků a statí. Autor by se měl zamyslet, jak toto opakování odstranit.

Z formálního hlediska lze konstatovat, že práce je psána standardním akademickým jazykem a využívá značný počet domácích i zahraničních zdrojů.

IV. Dotazy k obhajobě

Autor by měl vysvětlit:

1. Proč explicitně nekonfrontoval druhou názorovou vlnu na slabost občanského sektoru a efektivitu transakčního aktivismu s výsledky vlastní analýzy?
2. Proč neuvedl údaje o vývoji členství v neziskových organizacích i za ČR a také proč své údaje nesrovnával s údaji z jiných zdrojů?
3. Proč v práci téměř zcela omezil prezentaci svých kritických názorů?
4. Proč v práci ponechal množství zevšeobecnění, která přesahují vypovídací schopnost jeho analýzy?

III. Závěr

Přes nesporné přínosy, které jsem výše popsal, nepovažuji práci za zdařilou. Působí dojmem díla šitého horkou jehlou. O schopnostech autora napsat lepší práci nepochybují. Podle mého názoru však posuzovaný text práce **nesplňuje** požadavky kladené na disertační práci, a proto ji **nedoporučuji** k obhajobě a předběžně ji klasifikuji stupněm „**neprospěl**“.